

Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: наук. вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж». – 2'2013). – Хмельницький: ІРД, 2013. – Ч. 2. – С. 305-310.

УДК930.2(477):351.853(477.43)І. О. Старенький,

**«Київська старовина» як джерело дослідження
пам'яткоохоронного руху Поділля
кінця ХІХ – початку ХХ ст.**

У статті розглядаються публікації в часописі «Київська старовина» які несуть інформацію про розвиток пам'яткоохоронного руху на Поділлі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: «Київська старовина», охорона пам'яток, Поділля, джерело, археологічні дослідження.

Для вивчення історії пам'яткоохоронної роботи на Поділлі ХІХ – початку ХХ ст. використовується цілий комплекс джерел, серед яких значну частину займають матеріали періодики. Вагому інформаційну цінність несуть публікації на сторінках часопису «Київська старовина», вивченню ролі яких як джерела історії пам'яткоохоронного руху Поділля присвячується ця стаття.

На жаль, в історіографії цьому питанню не присвячено уваги. Тому мета статті – до певної міри заповнити вказану історіографічну прогалину.

Найбільше уваги на сторінках «Київської старовини» присвячено археологічним розкопкам та розвідкам на території Поділля. Вже 1882 року з'явилася стаття священика Петра Кудлаєвича «Земляні вали поблизу с. КудинкаЛетичівського повіту Подільської губернії». Автор дав топографічну прив'язку городища на місцевості, описав його зовнішні характеристики, подальшу долю в ранньомодерну добу. Проте П. Кудлаєвичу не вдалося встановити віку городища. Не подав він також матеріалу про знахідки якогось археологічного матеріалу [1]. Зазначимо, що перші розвідкові розкопи на городищі здійснив П. А. Раппопорт у 1953 році [2].Цією

публікацією автор привернув увагу до археологічної пам'ятки, наголосивши на її цінності.

1883 року В. Б. Антонович та К. М. Мельник провели археологічні розвідки вздовж лівого берега Дністра від містечка Жванець до містечка Рашків. Свої враження від подорожі, які містять значну кількість цінної інформації з огляду вивчення історії археологічного дослідження Поділля, Катерина Мельник виклала в серії публікацій «Подорожні замітки Поділля» [3]. У цих матеріалах авторка зафіксувала знахідки крем'яних неолітичних знарядь праці та антропологічного матеріалу в Нігинських (Залучанських) печерах [4], більше 200 палеолітичних крем'яних знарядь з Білої гори поблизу Студениці, кісток мамонта та розкопки В. Б. Антоновичем кургану на вершині згаданої Білої гори [5], розкопки кургану Володимиром Боніфатійовичем на вершині Білої гори в Бакоті, знайдення равликоподібної печери Бакотського скельного монастиря, мегалітів з людськими зображеннями та чашоподібними заглибленнями поблизу Бакоти [6], крем'яних знарядь та мегалітів з рисками, хрестиками, чашоподібними заглибленнями і геометричними орнаментами в Лядаві [7]. Записи Катерини Мельник і сьогодні мають велике значення для археологічного вивчення Лівобережжя Середнього Подністров'я. Завдяки авторці було зібрано значний речовий інвентар, який потрапив до музейних зібрань, а також було взято на облік декілька десятків археологічних пам'яток.

Після подорожі берегом Дністра, в матеріалах VI Археологічного з'їзду було опубліковано доповіді В. Б. Антоновича «Про скельні печери на березі Дністра в Подільській губернії» та К. М. Мельник «Сліди мегалітичних споруд в Україні», на які відгукнулася «Київська старовина» [8].

У 1890-1891 роках Володимир Антонович при підтримці свого учня Михайла Грушевського та подільського історика Юхима Сіцінського проводив розкопки відкритого селянами Бакотського скельного монастиря. Матеріали про результати досліджень ним були висвітлені на сторінках «Київської старовини». Вчений описав структуру розкопаних печерних келій,

монастирські поховання (17 ніш у стінах та 19 гробниць у підлозі), описав знайдені фрески, які на сьогодні втрачені, як і власне матеріал з розкопок, що входив до колекції дослідника. В. Б. Антонович опублікував у статті фото напису з однієї зі стін монастиря («Григорий оуздвѣгъ мѣсто се. Благослови Христос Григория игумена, давшего силу святому Михаилу»), припустивши, що згаданим ігуменом міг бути Григорій Полонинський [9]. Завдяки Володимирі Антоновичу визначна пам'ятка раннього християнства Русі була повернута із забуття та активно популяризувалася.

Бакотська тематика і пізніше привертала увагу редакції часопису. Новий сплеск зацікавлення скельним монастирем виник внаслідок судового позову бакотського поміщика Конрада Шимановського до Подільської духовної консисторії, який вимагав передачі святині в його власність. Духовенство ж через священика с. Бакоти Єлисея Праницького вимагало передачі монастиря, як історичної та археологічної пам'ятки, на баланс церкви [10]. При цьому К. Шимановський вимагав провести експертизу при залученні Володимира Антоновича та Юхима Сіцинського [11].

«Київська старовина» також інформувала читачів про археологічні дослідження Юхима Йосиповича Сіцинського, який фіксував, брав на облік та досліджував археологічні пам'ятки Поділля. Знайдений речовий інвентар він передавав Давньосховищу (музею) Подільського церковного історико-археологічного товариства. 1899 року часопис опублікував звіт Ю. Й. Сіцинського про розкопки на городищі біля с. Привороття Кам'янецького повіту. Дослідник зафіксував знайдені ним при огляді городища знахідки, серед яких були кам'яні скребки, наконечники стріл, сокири, глиняні, скляні та бронзові бусинки, скляні браслети, металеві спіральні браслети, посуд. Під час шурфування Юхим Йосипович на глибині 0,8-1,5 м виявив кістяк чоловіка, поруч з яким лежали залізна бойова сокира та ніж. Неподалік скелету вчений знайшов у шарі перепаленої глини та кісток 2 сокири, 3 підвісних замка, чотиригранний наконечник списа, шпору з шипом, мідну

круглу бляху, великий точильний камінь, кінські вудила, глиняні пряслиці, скляну підвіску в срібній оправі [12].

1901 року «Київська старовина» помістила дві публікації про археологічні дослідження Юхима Сіцінського. У першій подавалася інформація про розкопки в селі Кептинці неподалік Кам'янця-Подільського поховання «в кам'яній гробниці», яке було знайдене місцевими селянами під час польових робіт. Довжина кам'яних плит, якими було обкладене поховання, сягала 1,2 м, а товщина 0,15 м. У похованні було знайдено два кістяка. Супровідним інвентарем виступили глиняні горщики (сильно пошкоджені селянами) та 2 крем'яні поліровані сокирки. Одну з сокирок місцеві жителі розбили на кресала, а іншу Юхим Сіцінський передав до Давньосховища (довжина 8 см, ширина – 2,5-3, товщина – 1,5) [13]. Більшість сучасних дослідників ототожнюють поховання з культурою кулястих амфор. Аналогічним є поховання знайдене в околицях села Ілятки на Хмельниччині [14].

Друга публікація стосувалася дослідження обвалу на сучасній вулиці Вірменській (тогочасна Губернаторська) поблизу Вірменського костелу в Кам'янці-Подільському. Оглянувши місце, Ю. Й. Сіцінський вирішив провести шурфування, внаслідок якого було виявлено фундамент будівлі з житловим підвальним приміщенням [15].

Крім того на сторінках «Київської старовини» знаходимо ще дві публікації, які стосувалися археологічного вивчення Поділля. У першій фіксується та популяризується знайдення курганного могильника поблизу м. Кам'янка Ольгопільського повіту. Особливістю поховань є те, що поверх кістяка знаходився настил з колод, а поруч розміщувалося захоронення коня. Серед речового інвентарю було знайдено бронзові круглі дзеркала, залізні шила, ножі, кінські вудила, бронзові шпильки, буси, залізні ножиці [16]. В іншій публікації К. Болсуновський інформував про знайдення монетного скарбу поблизу с. Богданівці Брацлавського повіту, який складався з 770 срібних римських динарів часів Траяна, Адріана та Антонія Пія [17].

Значну увагу часопис приділяв і охороні пам'яток архітектури. 1899 року з'явилася стаття Ореста Левицького, яка стала «некрологом замку в Зіньківцях». Відвідавши 1898 року з Юхимом Сіцінським Зіньків, Орест Іванович зафіксував повну руйнацію надземної частини замку (до 70-х років XIX ст. «цілими були два бастіони з оточуючими стінами, а на в'їзній брамі красувався герб Сенявських»), а фундаменти та підземелля розбирали робітники. Вчений з'ясував, що землі, на яких знаходилася пам'ятка, належали селянам, які в свою чергу віддали їх в оренду одному з міщан. Підприємливий міщанин розбирав фортифікаційну будівлю та продавав камінь. Орест Левицький висловив застереження, що й багато інших замків знаходяться на селянських землях і їх теж може спіткати подібна доля [18].

1901 року було опубліковано звіт Юхима Сіцінського про дослідження пам'яток (переважно архітектурних) на території Подільської губернії. Роботи проводилися за дорученням Московського археологічного товариства. Дослідження проводилися на території Вінницького, Гайсинського, Летичівського, Літинського, Ольгопільського повітів, зокрема у Вінниці (будинок «Мури», 4 городища, трьохкупольна дерев'яна церква), Калинівці (дерев'яна церква 1746 року), Яневі (палац Холоневського), Хмільнику (замкова церква), Голодьках (монастир XVIII ст.), Пиляві (руїни замку, дерев'яна церква 1799 року), Меджибожі (замок), Зінькові (Свято-Троїцька церква 1526 року), Сутківцях (церква-фортеця XV-XVI ст.), Ярмолинцях (надгробок одного з представників роду Ярмолинських XVI ст.), Яришеві (дерев'яна церква XVIII ст., синагога), Лядаві (печерна церква), Курашівцях (синагога), Березках Бершадських (печерна церква). Крім того було оглянуто фортифікації в Жванці, Панівцях та інших населених пунктах на Кам'янецьчині. Щодо актуальності охорони подільських старожитностей, Юхим Йосипович писав: «Історична доля Поділля не сприяла збереженню пам'яток старовини, особливо пам'яток монументальних, живописних ... якщо друга половина століття [XVIII] стала для південноросійського краю часом «руїни», як називають історики цей час, то саме руїною стало в цей час

Поділля... Переглядаючи архіви церков та монастирів Поділля, оглядаючи їх інвентарі, ви бачите, що цей край ніби почав існувати тільки на початку XVIII ст.: рідко де можна знайти яку-небудь річ, ікону, рукопис, документ вік яких би сягав раніше XVIII ст. ... Особливо це стосується церковних старожитностей» [19].

Слідкував часопис і за музейною роботою на території Подільської губернії. 1890 року, коли в Кам'янці-Подільському було відкрито єпархіальне Давньосховище, «Київська старовина» відгукнулася привітанням, в якому йшлося: «Вітаючи новий заклад і бажаючи йому процвітання, не можемо не побажати, щоб і в інших містах нашого краю організували подібні музеї, де б зберігались безслідно зникаючі тепер пам'ятки минулого» [20]. Зверталася увага і на організацію в губернському центрі Музею старожитностей Поділля [21].

Зверталася увага і на збереження пам'яток друку та письма. 1882 року на сторінках часопису побачила світ публікація Володимира Антоновича, в якій він подав інформацію про 56-сторінковий уніатський рукописний літопис Сатанівського монастиря, який розпочав вести 1770 року ігумен Модест Сильницький (доведений до 1793 року) [22].

Отже, «Київська старовина» виступає важливим джерелом для дослідження пам'яткоохоронного руху Поділля кінця XIX – початку XX ст. На її сторінках зафіксовано інформацію про різні напрямки пам'яткоохоронної роботи, описано ряд пам'яток, які на сьогодні безповоротно втрачені.

Джерела та література

1. Кудлаевич П. Земляныевалыблиз с. Кудинки (ЛетичевскогоуездаПождольскойгубернии) / Пётр Кудлаевич // Киевская старина (далі – КС). – 1882. – Т. II. – №6. – С. 535-543.
2. Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі / В. І. Якубовський. – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2003. – С. 13.

3. Мельник К. Н. Путевые очерки Подолии / К. Мельник // КС. – 1884. – Т. IX. – №5. – С. 1-32; №7. – С. 359-391; Т. X. – №9. – С. 27-52; №10. – С. 254-275; 1885. – Т. XI. – №3. – С. 465-489; Т. XIII. – №12. – С. 651-683.
4. Мельник К. Н. Путевые очерки Подолии / К. Мельник // КС. – 1884. – Т. IX. – №5. – С. 26.
5. Мельник К. Н. Путевые очерки Подолии / К. Мельник // КС. – 1884. – Т. X. – №9. – С. 77-80.
6. Мельник К. Н. Путевые очерки Подолии / К. Мельник // КС. – 1884. – Т. X. – №10. – С. 260-266.
7. Мельник К. Н. Путевые очерки Подолии / К. Мельник // КС. – 1885. – Т. XI. – №3. – С. 483-489.
8. VI Археологический съезд в Одессе // КС. – 1884. – Т. X. – №10. – С. 337-346; Голубовский П. Антонович В. Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. Одесса, 1886; Мельник К. Н. Следы мегалитических построек в Украине. Львов, 1886 / П. Голубович // КС. – 1887. – Т. XIX. – №10. – С. 369-370.
9. Антонович В. Б. Бакотский скальный монастырь. (Объяснения к рисункам) / В. А. // КС. – 1891. – Т. XXXV. – №10. – С. 108-116.
10. Дело о Бакотском «монастырище» // КС. – 1899. – Т. LXIV. – №2, отд. II. – С. 107-108.
11. Иск по поводу бакотских пещер // КС. – 1899. – Т. LXVI. – №9, отд. II. – С. 115.
12. Сецинский Е. И. Раскопки городища у д. Приворотья-Маковского Каменец-Подольского уезда // КС. – 1899. – Т. LXIV. – №2, отд. II. – С. 99-101.
13. Сецинский Е. И. Случайные находки / Е. С. // КС. – 1901. – Т. LXXII. – №2, отд. II. – С. 127.
14. Захар'єв В. А. Мегалітичне поховання культури кулястих амфор з околиць с Ілятка на Хмельниччині / Володимир Захар'єв. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2012. – 32 с.

15. Исследование Е. Сецинским провала, образовавшегося в г. Каменце-Подольском на Губернаторской улице близ Армянского костёла // КС. – 1901. – Т. LXXV. – №10, отд. II. – С. 61-63.
16. Раскопки близ м. Каменки Ольгопольского уезда Подольской губернии // КС. – 1899. – Т. LXVI. – №9, отд. II. – С. 132-133.
17. Болсуновский К. Случайные находки / К. В. Б. // КС. – 1901. – Т. LXXII. – №2, отд. II. – С. 127-128.
18. Левицкий О. Истребление древнего замка в Подолии / Оп. Левицкий // КС. – 1899. – Т. LXVII. – №10, отд. II. – С. 15-16.
19. Экскурсия о. Е. Сецинского для описания памятников старины Подольской губернии / КС. – 1901. – Т. LXXII. – №1, отд. II. – С. 59-64.
20. Подольское епархиальное церковное Древнехранилище // КС. – 1890. – Т. XXIX. – №6, отд. II. – С. 551-552.
21. О проекте «Музея древностей Подолии» // КС. – 1901. – Т. LXXII. – №2, отд. II. – С. 128-129.
22. Антонович В. Б. Православный монастырь и его униатская летопись. (К истории Сатановского монастыря Подольской епархии) / В. Б. // КС. – 1882. – Т. I. – №2. – С. 418-425.

В статье рассматриваются публикации в журнале «Киевская старина», которые несут информацию о развитии памятникоохранного движения на Подолье в конце XIX - начале XX в.

Ключевые слова: «Киевская старина», охрана памятников, Подолье, источник, археологические исследования.

In the article published in journal «Kyiv old» that carry information about the development of monuments movement on the tail end of XIX - early XX century.

Keywords: «Kiev old», protection of monuments, source, archaeological research.

